

Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları

Prof. Dr. Metin Ayışığı*

Cumhuriyet Türkiye'si'nin adım adım uygulamaya koyduğu yenileşme kararlarından biri de Ezanın Arapça yerine Türkçe okunması idi.

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur
Köylü anlar manasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın.
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Aslında Gökalp sadece Türkçe ezanı değil ibadetinde Türkçeleşmesini istiyordu. Yani Türkçe Kur'an fikrini ortaya atıyordu.

1924'te kurulan ve dinin devlet kontrolüne alınmasını amaçlayan Diyanet İşleri Başkanlığı, ezan ve salâtın Türkçeleştirilmesi ve hutbelerin Türkçe okunmasını ele aldı¹. Ezanın Türkçeleştirilmesi konusunda görüş birliğine varıldıysa da, Türkçe ezan önerisinin halk nezdinde yol açacağı tepkiyi hesaplamak için önce bir deneme yapıldı.

1926 yılında İstanbul Erenköy Camii'nde bir müezzin Türkçe ezan okudu. Olay, tepkilere yol açtı. Deneme, "Henüz zamanı değil" kanaatiyle sonuçlandı. Müezzin, Diyanet İşlerine şikâyet edildi ve bir süre için görevinden alındı.

1930'ların başında ezanın, tekbirin ve salânın Türkçeleşmesi, Kur'an'ın Türkçe okunması ve namazın da Türkçe dualarla kılınması kararlaştırılmış ve Türkiye'nin önde gelen bazı hafızlarına ezanın ve duaların Türkçeleştirilmesi vazifesi verilmişti. 21 Kasım 1932 günü Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından seçilmiş hafızlar heyetine Türkçe ezan'ın birer kopyası verildi. Bu hafızlar 23 Kasım 1932 günü tekrar toplanarak ezan ve kametin makamlarını seçmişler ve bir hafta sonra da camileri dolaşarak çoğaltmış oldukları listeleri müezzinlere dağıtmışlardı. Bu dokuz seçme hafız din inkılâbı için yapılacak değişikliklerde ve özellikle ibadetin Türkçeleştirilmesi konusunda 1931 yılı Ramazan ayının ortasından itibaren Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmaya başladılar. Hafız Saadettin Bey (Kaynak) yürütülen bu çalışmaların organizatörüydü²

Atatürk 12 Ocak 1932 günü İstanbul'a gelir. Aydın milletvekili Dr. Reşit Galip ve Gaziantep milletvekili Kılıç Ali'ye güzel sesli bir hafız'ın Yerebatan Camiinde Türkçe Kur'an okuması için talimat verir. Hatta kendilerin de Camide bizzat hazır olmalarını ister. Böylece Kur'an'ın Türkçe tercümesi ilk kez ve makamla 22 Ocak 1932 tarihinde İstanbul'da Yerebatan Camii'nde Hafız Yaşar (Okur) tarafından okunmuş olur. Ertesi günü Atatürk'ün huzuruna çıkan Hafız Yaşar Bey, Yerebatan Camiinin küçük olduğunu söyleyince, aynı hutbenin 29 Ocak günü Sultanahmet Camiinde tekrarlanması kararlaştırılır.

Bundan 8 gün sonra, 30 Ocak 1932 tarihinde ise ilk Türkçe ezan, Hafız Rifat Bey tarafından Fatih Camii'nde okundu³. Sonra bu Türkçe ezan 78 devirli plağa basılarak tüm

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ İbadeti Türkçeleştirilme projesi konusunda 1928 yılında ilahiyat Fakültesince bir komisyon kurulmuş ve bir layiha hazırlanmıştı. Bu komisyonda İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç, İsmail Hakkı İzmirli, Halil Halit, Şemsettin Yalçın, Yusuf Ziya Yörükhan, Halil Nimetullah gibi isimler yer almıştı.

² Deniz Güner, 1930-1933 Yılları arasında Türkiye'deki İrticai Faaliyetler ve Basındaki Yansımaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 108

³ İzmir'de Türkçe Kur'anı Kerim ilk defa 29 Ocak 1932 de İzmirin tanınmış hafızlarından Ömer Bey okudu. Bkz. Akşam 2 Şubat 1932

yurda dağıtılacaktı. Ezanın hemen ardından tekbir ve salâvat-ı şeriflerin Türkçeleştirilmiş şekilleri de Diyanet işleri reisliğince bütün müftülöklere gönderildi.

İlk dil kongresinden sonra da vakıflar genel müdürlüğü Ocak 1932'den itibaren, bütün cami ve din görevlileri amiri sıfatıyla önce Diyanet işleri Reisliği'ne ve sonrada Vakıflar genel Müdürlüğü makamına bağılı bütün cami ve mescitlerde Türkçe ezan için her türlü hazırlığın yapılmasını emretti⁴

Nihayet hazırlıkların tamamlanmasından sonra, Kur'an'ın, tekbirin ve kametin Türkçesi ilk defa 1932'nin 3 Şubatına rastlayan Kadir gecesinde Ayasofya Camii'nde okundu. Daha sonraki aylarda Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye'nin dört bir yanına gönderilen tamimlerle ezanın artık sadece "**Tanrı uludur**" sözleriyle başlayan Türkçe şekliyle okunacağı, buna uymayanların kesin ve şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklarını bildiren bir tamim gönderildi.

Türkçe ezanın metni

Tanrı uludur

Tanrı uludur

Tanrı uludur

Tanrı uludur

Şüphesiz bilirim ve bildiririm: Tanrı'dan başka yoktur tapacak

Şüphesiz bilirim ve bildiririm: Tanrı'dan başka yoktur tapacak

Şüphesiz bilirim, bildiririm: Tanrı'nın elçisidir Muhammed

Şüphesiz bilirim, bildiririm: Tanrı'nın elçisidir Muhammed

Haydi namaza, haydi namaza

Haydi felaha, haydi felaha

Tanrı uludur, Tanrı uludur

Tanrı'dan başka yoktur tapacak.

Ezanı Arapça olarak okumaya devam edenler 1941 yılına kadar "**kamu düzenini sağlamaya yönelik emirlere aykırılık**" suçundan cezalandırılırlarken, 1941'de çıkartılan 4055 sayılı kanunla, Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesine bir fıkra eklendi. Değişikliğe göre, Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hapsedilecek ve on liradan iki yüz liraya kadar para cezasına mahkûm olacaklardı.

İlk defa okunan Türkçe Kur'anı halkın büyük bir heyecan ve ilgi ile dinlediği anlaşılıyor.

Yerebatan camiinde okunan Türkçe Kur'an Kerim'i dinlemeğe şehirde bulunan bazı milletvekilleri ve aydın tabakalara mensup bazı kişiler gelmişlerdi. Muhtelit Mübadele Komisyonu başkanı Şevki Bey de eşi ve ailesinden bazı hanımlarla gelmişlerdi. Gazi Antep milletvekili Kılıç Ali, Aydın milletvekili Dr. Reşit Galip Beyler zorlukla içeri girenler arasında idiler.

Hafız Yaşar Bey, muazzam bir katılımın olduğu Yerebatan camiinde Kur'an tefsirinden «Yasin» suresini Türkçe okumağa başladı. Yaşar Bey, Basmelenin Türkçe tercümesini, "Müşfik ve Rahim olan Allah'ın ismile" diye okudu⁵.

Halkta heyecanlı bir sükût vardı; Herkes şimdiye kadar senelerce dinlediği halde manasını bilmediği Kur'anın en mühim ayetlerinin manalarını anlıyor ve baştan aşağıya kadar

⁴ Son Posta, 22.12.1932.

⁵ 23 Ocak 1932 Cumhuriyet

kulak kesiliyordu. Duanın sonu bir fatiha ile tamamlandı. Her Ramazan muhtelif camilerde güzel sesini dinletmekle meşhur olan hafız hanımlardan Fatih'te Hafıza Fehamet Hanım bir muharrire şunları söylüyordu:

“Senelerden beri manasını bilmeden Kur’an okurdum. Bugün o kadar mütehassis oldum ki... Ben de bundan sonra Türkçe Kur’an okumağa çalışacağım.”⁶

Yerebatan camisinin kayyumu Hafız Emin Efendi, Hafız Yaşar Bey sürenin sonlarına gelmişti, halkın ekserisi ağlıyordu. Bilhassa kadınlar çok mütehassis olmuşlar, çok heyecan duymuşlardı.

Hafız Burhan Bey, Beyoğlu Kamerhatun camisinde öğleden sonra Türkçe Kur’an okumuştur. Burhan Beyin Türkçe Kur’an okuduğunu duyan civar halk camiye dolmuşlar ve Hafız Beyin etrafını almışlardı⁷. Burhan Bey çok güzel sesi ile Türkçe Kur’an okurken halk, bilhassa kadınlar büyük bir vecd ve heyecan duymuşlardır.

Aynı gün Süleymaniye Camiinde meşhur hafızlardan ve mevlithanlardan Hafız Kemal Bey de Türkçe Kur’an okumuştur. Süleymaniye nisbeten daha az cemaati olduğu halde Hafız Kemal Bey’in Türkçe Kur’an okuması pek çabuk etraftan duyulmuş ve civar halkı camie koşarak Hafız Kemal Beyi dinlemişlerdir. Türkçe Kur’an, bilhassa Ramazan münasebetiyle halk üzerinde şayan-ı dikkat tesirler bırakmıştır⁸.

Hafız Kemal Bey Öğle namazından sonra Süleymaniye camisinde, Hafız Zeki Bey öğle namazından sonra Beyoğlu'nda Ağa camisinde, Hafız Turhan Bey sabah saat 9,5 ta Kabataş camisinde, Hafız Rıza Bey yatsı namazından sonra Dolmabahçe camisinde, Hafız Nuri Bey de yine yatsıdan sonra Firuzağa camiinde Türkçe Kur’an okudular⁹.

Fatih vâizlerinden Hüsametdin Efendi şöyle diyordu:

“- Kur’anın Türkçesini okumak da aynen Kur’an okumak gibidir. Elverir ki Türkçe Kur’an salâhiyet sahibi zevat tarafından tercüme edilsin. Hafız Beylerin okudukları Kur’an tercümesi şayanı itimattır. Halkın bin seneden beri Allah’ının kelâmını işittiği halde manasını anlamaması zaten şâyan-ı hayret bir şey idi. Mesut Cumhuriyet devrinde bu cehaletten de kurtulmak ne mutlu bizlere...”¹⁰

Türkçe Kur’an okunması halkı vecde getirmiş, ihtiyar bir kadın, “Allah Gazi'ye ömürler versin, bize Kur’anın manasını öğretti” diyerek memnuniyetini belirtmiştir¹¹.

Tanınmış hafızlardan mevlithan Bursalı Rifat Bey bu hususta bir muharrire, “Kur’anı Kerim’ in Türkçe tercümesi herkes tarafından seve seve mütalaa edildiği gibi ibadet halinde de Arapça yerine okunmasında hiç bir mahzur olmadığını söylüyordu”¹².

Türkçe Kur’an okunan camiler dolup taşıyordu. Dün de birçok camide güzel sesli hafızlar Türkçe Kur’an okudular¹³. İlk defa olarak Cumhurbaşkanlığı orkestrası alaturka şefi Yaşar Bey tarafından okunan Türkçe Kur’an halk arasında büyük ilgi uyandırdı.

Süleymaniye Camii o gün her günkü sükûnetini ve tenhâlığını kaybetmiş, Hafız Kemal Beyin Türkçe Kur’an okuyacağını duyan hayranları tarafından hemen hemen tıklım tıklım denilecek derecede dolmuştur. Kemal Bey bu kalabalığı ortasından zorlukla geçerek kürsüye çıkmış ve mukabelesini okumuştur¹⁴.

⁶ Cumhuriyet 25.Ocak 1932

⁷ Cumhuriyet 25.Ocak 1932

⁸ Cumhuriyet 25.Ocak 1932

⁹ Cumhuriyet 25.Ocak 1932

¹⁰ Cumhuriyet 25.Ocak 1932

¹¹ Cumhuriyet, 26 Ocak 1932

¹² Ibid

¹³ Cumhuriyet, 27 Ocak 1932

¹⁴ Ibid

Hafız Zeki Bey'in öğle namazını müteakip Beyoğlu'nda Ağa camiinde Türkçe Kur'an, okuyacağını duyan halk daha saat 11den itibaren Ağa camiini doldurmağa başlamış, geç kalanlar kapının dışında ve avluda beklemişlerdi.

Hafız Zeki Bey öğle namazından sonra çok güzel sesiyle Fatıha'yı ve Sure-i Bakara'yı Türkçe olarak okumağa başlamıştır. Dinleyenler Zeki Beyi büyük bir zevk ve memnuniyet içinde dinlemişler, çıkarırken kendisine duygu ve teşekkürlerini bildirmişlerdir¹⁵.

Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden ve meşhur hafızlardan Hafız Nuri Bey de gene dün gece Beyoğlu'nda Firuzağa camiinde Türkçe mukabele okumuştur¹⁶. Trabzon'da Çarşı camiinde, Edremit'te Bayramyeri camiinde Türkçe Kur'an, ezan, mevlit ve hutbe, Konya'da Şerafeddin camiinde Türkçe kuran okunmuştur. Türkçe Kur'ana gösterilen ilgi o kadar yoğundu ki ertesi gün Sultanahmet'te sekiz hafız birlikte Kur'an okuyacaktı¹⁷.

26 Ocak akşamı ise Taksim'de Firuzağa camiinde Hafız Nuri Bey tarafından Türkçe Kur'an okunmuş mukabeleyi müteakip cemaat arasından bir zat Hafız Efendiye müracaat ederek kendisine ve oğluna Türkçe Kur'an dersi vermesini istemiştir.

Bundan başka Kadıköy'de oturan Ankara'lı Mükerrerrem Hanım isminde bir hafız, Burhan Beye müracaat etmiş, kadir gecesinden bir gece sonra üç dört hafızın iştirakiyle evinde Türkçe Kur'an okutmak istediğini söylemiş, buna dalâlette bulunmasını istemiştir. Hafız Burhan Bey bu arzuyu yerine getirmeği vadetmiştir.

Cuma günü için büyük bir mukabele programı hazırlanmış, namazdan sonra Sultanahmet camiinde Hafız Yaşar, Hafız Burhan, Beşiktaş'tı Hafız Rıza, Hafız Nuri, Sultanselim'li Hafız Rıza, Hafız Fahri, Hafız Zeki, Hafız Kemal Beyler tarafından sıra ile ve mukabele okumuşlardı¹⁸.

29 Ocak 1932 günü şehrin bütün büyük camilerinde Türkçe Kur'an okundu¹⁹

Süleymaniye camiinde ilk defa olarak Türkçe hutbe okunmuştur. Süleymaniye Camii Türkçe hutbe dinlemek isteyen yirmi bin kişi ile dolmuştu. Kalabalıktan camiie girmeğe muvaffak olamayanlar karın altında dışarıda bekliyorlardı. Onbin kişi kadar alacağı tahmin edilen Süleymaniye camiinde o gün en az 20 bin kişi vardı, beş bin kişi kadar da dışarıda bekliyordu²⁰.

Türkçe ezan ve Türkçe Kur'an okunması Anadolu'da büyük bir rağbet görmektedir. Dün Rize'de öğle ve ikinci ezanları Türkçe olarak okunmuştur. Ve gene dün Yozgat'ta ilk defa olarak Türkçe ezan ve Kur'an okunmuştur.

Sultanahmet camii, yıllardır görmediği bir kalabalığa ve emsalsiz bir tezahüre sahne oldu. On binlerce halk daha sabah saat dokuzdan itibaren Sultanahmet camiine dolmağa başlamıştı²¹.

Kadın, erkek, çocuk hatta gayr-i müslim birçok vatandaşın camiye girdiği gözleniyordu. Camiin içerisi dolduktan sonra müezzin mahfilleri, kubbelerin yanlarındaki kayyım yolları, camiin minber, mihrap, kürsü ve bütün insan alabilen tüm yerleri dolmuştu. Altı minarenin on sekiz şerefesinden semaya doğru yükselen ezan sesleri cuma vaktini ilân etmiş, halk huşu ve tevazu ile cumayı namazını kılmıştı.

Camide onbinlerce halk hazır bulunduğu halde çıt bile yoktu. Herkes okunacak Kur'anı huşu ile dinlemeğe hazırды. Saflarda bir asker, onun yanında bîr erkânı harp miralayını,

¹⁵ Ibid

¹⁶ 27 Ocak 1932 Cumhuriyet

¹⁷ Cumhuriyet, 27 Ocak 1932

¹⁸ Cumhuriyet, 26 Ocak 1932

¹⁹ Cumhuriyet, 29 Ocak 1932

²⁰ Akşam, 30 Ocak 1932

²¹ Cumhuriyet, 30 Ocak 1932

önünde ağır ceza mahkemesi azasından bir zat, bunların yanında da genç, mantolu bir hanımefendi... Bir milletvekili... Bir kaç avukat... Tanınmış simalardan Necmettin Molla Bey, avukat Rıza Bey, Ticaret Odası şube müdürlerinden Talip Servet Bey ve aileleri... Musikişinaslarımızdan tamburi Dürrü Bey... Tayyare Cemiyeti İstanbul reisi Fehmi Bey ve aileleri.. Muallimler, bir talebe grubu gene birçok hanım ve Beyler. Tam saat bir buçukta artık cami almayacak bir hale gelmişti. Halkın bir kısmı oturmuş, bir kısmı ayakta idiler²².

Bundan sonra meşhur mevlithanlardan Hafız Kemal Bey gür ve güzel sesiyle Sultanahmet camii'nin bütün kubbelerini çınlatarak "İnfitar" suresini okudu. Bu sure kıyamet gününü anlatıyordu. Halk heyecan içinde Kur'anın söylediklerini dinlerken kadın, erkek birçok kimse ağlıyordu.²³

29 Ocak sabahından itibaren İstanbul'un birçok camilerinde imamlar ve hafızlar Türkçe Kur'an'dan sureler okumaya başlamışlardı. Hafız İrfan Efendi ikinci ezanını Türkçe okumuş, namazdan sonra da Fatih camii'nde Türkçe olarak "Sure-i Yusuf'u" okumuştur²⁴.

29 Ocak günü 10 bin kişi Türkçe Kur'an kıraatini dinledi. Uzak semtlerden gelen binlerce insan Sultanahmet Camiini doldurmuştu. Camiide sekiz meşhur hafız tarafından Türkçe Kur'an okunmuştu. Türkçe Kur'an okunacağını işiten ve gazetelerde okuyan halk şehrin çeşitli yerlerinden, Kızıltoprak, Eyüp Sultan Yeşilköy gibi birçok uzak semtlerden kalkıp Sultan Ahmed'e gelmişler.

Daha saat on birde büyük mabet tamamen dolmuştu. Halk kendi kitabını kendi dili ile dinlerken büyük bir memnuniyet gösteriyor ancak camilerde yer bulunamıyordu²⁵. Sultan Ahmet camii'nde, cemaat on bin kişiden fazla idi. Cami o kadar kalabalık olmuştur ki hafızlar güçlüğüle içeriye girmişlerdir. Namaz vakti gelince Hafız Burhan Burhan bir iç ezanı okumuştur²⁶. Herkes büyük bir vecd ve heyecan içinde Türkçe Kur'anı dinlerken, her hafız için:

— Nur ol hafız!.. sesleri yükseliyordu.

Hafızlar ayrı ayrı okudukları sureleri bitirdikten sonra hep birden tekbir almağa başlamışlardı. Bundan sonra hafız Yaşar Bey uzun bir dua okumuştur. Gözleri yaşlı pek çok hanım okunan sureleri birbirlerine anlatıyorlardı²⁷.

30 Ocak günü ikinci namazı öncesi Bursalı Hafız Rifat Efendi, Fatih camii'nin Akdeniz tarafındaki minareye çıkmış, evvelâ ezanın Arapça suresini okuduktan sonra Türkçe ezan okumuştur. "28 Hafız Rifat Efendi ikinci namazından sonra kalabalık bir cemaat huzurunda " Yasin" suresini okudu.

Çenberlitaş'ta Köprülü camii'nde Hafız Yaşar Bey, Sultan Selimli Hafız Rıza Bey; Beyazıt camii'nde, Hafız Sadettin Bey, Fatih camii'nde, Hafız Fahri Bey, Ayasofya'da Yerebatan camii'nde, Hafız Rıza Bey, Dolmabahçe camii'nde Kur'an okumuşlardır²⁹.

²² Ibid

Hafız Burhan Bey de evvelâ Arapçasını ve sonra Türkçesini okudu. Halk heyecan içinde idi; Hafız Burhan'ı dinleyenlerden Fatih'te At pazarı'nda dülger Ahmet Efendi adında biri şöyle diyordu:

«— Hafız Beyin evvelâ Arapça okuduğu Kur'an'dan zevk almadım değil.. Çok hoşlandım... Fakat Türkçesini okurken manasını anladıktan sonra kendimi zapt edemedim. İşte ağlıyorum. Allah'ın ne güzel sözleri varmış ta biz hâlâ bilmiyor muyuz?!.»

²³ Cumhuriyet, 30 Ocak 1932

²⁴ Ibid

²⁵ Akşam, 2 Şubat 1932

²⁶ Akşam, 30 Ocak 1932

²⁷ Ibid

²⁸ Cumhuriyet, 31 Ocak 1932

²⁹ Ibid

3 Şubat 1932'de Cuma günü Trabzon Çarşı camiiinde Hafız Osman Bey Türkçe Kur'an okumuş, pek çok kişi camide yer bulamamıştı³⁰. Yine Kuşadası'nda hafız Sadık Bey süzinâk makamıyla Türkçe ezan okumuş, halk, Türkçe ezanı heyecanla dinlemişti³¹.

Hafız Yaşar Bey, Kılıç Ali ve Reşit Galip Beylerin de hazır bulunduğu Ayasofya Yerebatan camisinde Kur'anı Kerim'in Türkçe tercümesi dün ilk defa olarak okundu. Matbuatın bir kaç gündün beri verdikleri haberler üzerine Yerebatan Camii halkın yoğun ilgisine maruz kalmıştı³². Daha sabahtan saat 10 da cami dolmuştu. Küçük caminin içinde kadın ve erkek büyük bir kalabalık vardı. Avluda ve sokakta birçok kimse pencerelere tırmanmış içeriden gelecek sesleri işitmeğe çalışıyorlardı³³.

Türkçe Kur'an okunacağını işiten halk, Ayasofya'nın iki kapısından akın halinde içeriye girerek caminin her tarafını doldurmuştur. İzdiham o kadar fazlaydı ki ikindi namazı zorlukla kılınabilmişti³⁴. 4 Şubat Perşembe günü Kadir gecesinde Ayasofya camiiinde büyük dini ihtifal yapılmış O gece saat 08 den itibaren İstanbul'un en tanınmış ve güzel sesli hafızlarından 25 seçkin zat Türkçe Kur'an ve mevlit okumuşlar ve Türkçe tekbir getirmişlerdi. Bu muazzam ihtifali her tarafa dinletmek için Ayasofya camiine radyo konulmuş ve her türlü tertibat alınmıştır³⁵. Ramazan günlerinde İstanbul'un büyük camilerinde okunan Türkçe Kur'an halk arasında derin akisler uyandırmıştır.

Yeni Baskı Türkçe Kur'an-ı Kerim İlanı

Kur'an-ı Kerim Tercümesi
Türkçe Mushaf-ı şerif
Ayât-ı şerifelerin esbâb-ı nüzullerine gösterilmiştir.
Kur'anı Kerim'in eski harflerle basılmış tam ve tamam tercümesidir. Büyük kıt'ada 719 sahife

Ders vekili Halis, Meclis-i Maarif azasından Hacı Zihni ve Faiz, Tetkik-i Müellefat-ı Şer'îye azasından Hüsnü Efendi merhumların tetkikinden geçmiş ve takdirlerini kazanmıştır.

Yanlışı almamak için Sühulet Kütüphanesi mühürüne ve 719 sayfa olmasına dikkat ediniz.

Müzeyyen ciltlisi 200, varakları ve yıldız ciltlisi 250, en iyi cins kâğıda basılmış, yaldızlı, ciltlileri 300 kuruştur.

SATIŞ YERİ: SÜHULET KÜTÜPANESİ ³⁶

Bir de Müftülük tarafından İstanbul'da bulunan hafızlardan Türkçe Kur'an okumağa mezun olanlara vesikalar veriliyordu. Böylece vesikası olmayan hafızlar, camilerde Türkçe Kur'an okuyamayacaklardı³⁷.

³⁰ Akşam, 2 Şubat 1932

³¹ Ibid

³² Cumhuriyet, 23 Ocak 1932

³³ Cumhuriyet, 25 Ocak 1932

³⁴ Ibid

³⁵ Cumhuriyet, 2 Şubat 1932

³⁶ Cumhuriyet, 2 Şubat 1932

³⁷ Ibid

Bu gelişme üzerine Atatürk, Hafız Sadettin Bey'i Dolmabahçe'ye çağırarak, kutladı. Türkçe Kur'an-ı Kerim'i aldı ve yarın bunu okuyun dedi. Başınızda kesinlikle sarık istemiyorum, ancak hava soğuktur, paltonuzu giyebilirsiniz dedi. Üstelik ertesi günü Ramazanın son cuması idi ve Türkçe hutbe yapılacaktı. Sadettin Bey ihtimal tereddüt içerisindeydi. Fakat halk Türkçe Kur'anı sonuna kadar sessizce ama huşu içerisinde dinledi. Atatürk'ün ifadesiyle "mesele din değil, dildi".

3 Şubat 1932 karlı bir günün İstanbulu, Ramazan ayının son haftası; Hafız Sadettin Bey, halkın biraz da şakin bakışları arasında Türkçe ezan okuyordu. Aynı günün gecesi Ayasofya Camii o güne kadar tarihin kaydetmediği emsalsiz dini tezahürata sahne oldu. Ayasofya'da 40 bin kişi vardı. Camiye sığamayan 30 bin kişilik bir halk kütlesi meydanları doldurmuştu. İzdiham yüzünden insanlar zorlukla secdeye varabiliyordu. Namaz kılarken secde edilemiyordu. Türkçe tekbir halkı ağlatıyor, amin sadaları asumana yükseliyordu³⁸.

Ayasofya Camisi daha gündüzden, dolmağa başlamıştı. Mihrabın bulunduğu hattan son cemaat yerine kadar camiinde içinde iğne atılsa yere düşmeyecek derecede insan vardı. İçeride ve dışarıda olmak üzere yetmiş bin kişi, bu yirmi asırlık ibadetgâhı ihata etmişti.

Otuz güzel sesli hafızın iştirak ettiği bir müezzin heyeti ile teravi kılınmıştı. Halk o kadar kalabalık bir halde idi ki, herkes birbirinin arkasına, ayaklarının arasına, hatta neresi rast gelirse secde ediyordu. Bir kısım halk ta ayakta veya oturduğu halde namaz kılıyordu³⁹.

Ayasofya'nın üst kısmı da yabancılarla sefirlere ayrılmıştı. Burası da üç dört bin kişi tarafından işgal edilmişti. İngiliz, Fransız, Alman, Macar, Romen büyük elçileriyle birçok elçilik erkânı da eşleriyle birlikte gelmişlerdi.

Fransız kilisesine mensup papazlar, yabancı çevrelere mensup kadın erkek binlerce kişi vardı. Caminin gerek içinde ve gerekse dış tarafında jandarma, polis müfrezeleri ve merkez kumandanı ile maiyetlerindeki subay ve inzibat erleri her tarafta düzeni muhafaza ediyorlardı. Yetmiş bine yakın insan toplandığı halde hiç bir olay meydana gelmemişti. Ayasofya'daki bu dini merasim radyo vasıtasıyla İstanbul ve Türkiye'nin her tarafında, bütün dünyada dinlenmişti. Evlerde bile hususî toplantılarda mevlidi şerif dinlenirken herkes huşu ve huşu ile dinliyor ve camideki merasime iştirak ediyorlardı.

Ayasofya'da yer bulamayıp ta bu dinî ihtifali yakından göremeyenler, şehrin muhtelif yerlerine konan hususi radyolardan merasimi takip ediyorlardı. Radyosu bulunan gazino ve kıra taneler de hıncanın dolmuş, halk, bu suretle dinî ihtifali dinleyebilmişti⁴⁰.

5 Şubat Ramazanın son cuması olduğu için camiler her zamankinden daha kalabalıktı. Bilhassa Süleymaniye camiinde sesinin güzelliği ile de maruf olan Hafız Sadettin Bey tarafından Türkçe hutbe okunacağını haber alanlar cuma namazından çok evvel camiye doldurmuşlardı. Namaz saati geldiği zaman izdiham öyle bir hal almıştı ki camiye namaz kılmak için girenlerin, hatta kıpırdamalarına imkân kalmamış ve yüzlerce kişi de içeri girememişti⁴¹.

Namazdan sonra, Hafız Sadettin Bey, minberden yüksek sesle Türkçe hutbe okumağa başladı. Camii tamamen dolduran yüzlerce Müslüman Türkçe hutbeyi sonuna kadar derin ve dindarane bir sükût içinde dinlemişlerdi. Halk arasında hutbeyi dinlerken birçok kişi ağlamıştı. Türkçe hutbeden sonra Hafız Sadettin Bey ile arkadaşları tarafından Kur'andan bazı sureler Türkçe olarak okunmuş ve bu sureler arasında diğer hafızlar gayet güzel, müessir

---

³⁸ Cumhuriyet, 4 Şubat 1932

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid

⁴¹ Cumhuriyet, 6 Şubat 1932

bir tarzda Türkçe tekbir getirmişlerdi. Bundan başka Fatih, Eyüp, Defterdar camilerinde de hafızlar tarafından Türkçe Kur'an okunmuştu⁴².

Ankara'da Türkçe ezan okundu

6 Şubat 1932 tarihinde öğle namazında Hacı Bayram camiinde yapılan hatim duasında dua Türkçe olarak okundu. Tacettin mahallesindeki camide de hatim duası ve ezan Türkçe okunmuştu⁴³. 4 Şubat 1932 gecesi İstanbul'da yapılan dinî ihtifal, telsiz ahizesinden Halkevi salonunda toplanan büyük bir halk kitlesi tarafından vecd ve ilgi ile dinlenmişti⁴⁴.

5 Şubatta da Edremit'te Bayramyeri camiinde Hoca Osman, Hafız Muhittin ve Hafız Fethi Efendiler tarafından Ezan, Kur'an ve hutbe Türkçe okunmuştu. Halk, Türkçe okunan Kur'ana büyük bir ilgi göstermiş ve cami hıncahınç dolmuştu. Birçok kimse Kur'anı pencerelerden ve sokaktan dinlemiştir⁴⁵. Bir de Ramazan bayramının o seneki farklılığı camilerde bayram namazında hutbenin Türkçe okunması, tekbirlerin Türkçe getirilmesi idi⁴⁶.

EZANIN YENİDEN ARAPÇA OKUNMASI

1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin hemen ardından ilk gündem maddesini Arapça ezan okuma yasağının kaldırılması oluşturmuştur.

Çankırı Milletvekili Kâzım Arar ile Kastamonu milletvekili Muzaffer Müfto'nun verdikleri taktir üzerine Grup ekseriyeti bu kanunun Ramazandan evvel getirilmesini ve derhal çıkarılmasını ittifakla ve alkışlarla tasvip etmiştir.

Ezanın din lisanında okunabilmesi hususunda "Zafer Gazetesi" başyazarı Mümtaz Faik Fenik'in sorduğu bir soruya karşı Başbakan Adnan Menderes aşağıdaki cevabı veriyordu⁴⁷.

"Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvelâ taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatin iyice kavranmış olması neticesidir ki, Büyük Atatürk bir takım hazırlayıcı ön inkılâplara başlarken taassup zihniyetiyle mücadele etmeli lüzumunu hissetmişti.

Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiyesine zemin hazırlamıştır.

Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı arz ettiğim gibi, geçmişteki hâdiselerin hatırlanmasına ve de taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretinin kabul olunmasına bağlıdır. Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktiyle zarurî görülen tedbire artık ihtiyaç kalmadıktan sonra bunda ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder.

Şimdi meselenin laiklik ve vicdan hürriyeti bakımından halline sıra gelmiştir. Dini, siyasete karıştırmamak ve dinî ibadetler amme nizamına ve umumî adaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dinî vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti icabındandır. Vicdan hürriyeti de, diğer hürriyetler gibi vatandaşın tabîî hakkı olarak kabul

---

⁴² Ibid

⁴³ Ibid

⁴⁴ Ibid

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Akşam 10 Şubat 1932

⁴⁷ Hürriyet, 5 Haziran 1950

olunmadıkça lâik devlet prensibinin tahakkuk ettirilmesine imkân görülemez. Parti programımızda da vicdan hürriyeti ve laiklik esası bu anlayışa göre tespit edilmiştir.

Diğer inkılâplarımız gibi laiklik esasının da muhafazası bugün için ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. Halbuki umumî âdab ve amme nizamına hiçbir aykırılık göstermeyen ezan meselesinde memnuiyetin devamı laiklik prensibini menfî cihetten zedelemek mânasını tazammun eder. Tekrar edelim ki irticaa, taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz.

Bu izahımın milletimize mal olmuş inkılâplarımızın tamamıyla korunacağı manasını taşıdığını da ayrıca tafsile lüzum görmemekteyim Hükümet olarak ezan meselesi hakkında görüşümüz bundan ibarettir. Ancak kanunî hükümlerle de alâkalı olan bu meselenin gerek prensip, gerekse grubumuzca lüzum görüldüğü takdirde kanunda değişiklik yapmak bakımından Meclis Grubumuza arzı ve Grubumuzca alınacak karara göre hareket olunması pek tabiidir.”⁴⁸

Zafer gazetesi yazarlarından Mümtaz Faik Fenik “İnkılâba sadakat ve vicdan hürriyeti” başlıklı yazısında, Adnan Menderes 'in, Arapça ezan meselesine dair verdiği beyanatta, Halk Partisine göre, göre Arapça ezana müsaade etmek, şimdiye kadar üzerinde ısrarla durulan büyük inkılâplara bir nevi sadakatsizlik ve hatta geriye doğru çark etmek” olduğunu hatırlatarak şöyle diyordu:

“Bugün artık ezanın Türkçe veya Arapça okunması, bir politika meselesi değil, sadece bir telâkki meselesidir. Hem zaten ezanın Türkçe okunması, tamamlanmış bir din reformu da sayılamaz. Çünkü ezan Türkçe okunduğu halde, camilerde ibadet Kur'an diliyle yapılmaktadır. Müslümanları camie «Tanrı uludur” nidasıyla çağırıyoruz. Fakat mümin namaza «Allahüekber» hitabıyla başlıyor ve bütün dualarını da Arapça yapıyor. Bu tezat şimdiye kadar kimsenin gözünden kaçmış değildir. Demek ezanın Türkçe veya Arapça okunmasında ne bir dil telakkisi ve ne de bir dinî reform bahse mevzudur; nasıl böyle düşünebiliriz ki, cenazelerimize bile imamlar, bugün Kur'an diliyle telkin vermekte ve Müslümanlık «kelime-i şahadetle» tamam olmaktadır.

İnkılâplara sadakat meselesine gelince, Sayın Adnan Menderesin Beyanatı doğrudan doğruya bu sadakatin tabii bir neticesidir. Anayasamızda kamu hakları diye bir fasıl vardır. Yetmişinci maddede hürriyetler sıralanırken bunların içinde bir de «vicdan hürriyeti» görüyoruz. Anayasamıza ve insan haklarına riayeti kendisine rehber edinmiş bir rejimi, nasıl olur da, dini bir formalitede bu esaslardan ayrılmış görebiliriz? Demokrasi inkılâbımıza canla başla bağlanmış olan inkılâpçı gençliğimizin, Anayasanın Laiklik prensipini ve kamu haklarını hararetle müdafaa etmesi kadar tabii bir şey olamaz. Hepimiz biliyoruz ki, Demokrat Parti, Anayasaya aykırı ve antidemokratik kanunları ortadan kaldırmayı kendisine esaslı bir prensip edinmiştir.

Vaktiyle tek parti zamanında büyük hamleler başarılıyken belki bu nevi kanunlara ihtiyaç olmuştur; fakat artık Türkiye’de cumhuriyet kökleşmiş ve inkılâplarımız her Türkün kalbinde yer almıştır. Bundan sonra ezanın Arapça okunması, asla bir irticaa yol açamaz. Bunu fırsat bilen birtakım insanlar çıkacak olursa, onlara hadlerini bildirmek bu rejimin vazifesidir.

Evet, bazı kanunlar zamanında vazifelerini görmüşler, fakat bugün demokrasi inkılâbının ışığında eski kuvvetlerini kaybederek sararmış birer yaprak gibi düşmeğe mahkûm olmuşlardır.

... Önceleri memlekette bütün türbeleri kayıtsız ve şartsız kapamak, bunları birer ziyaretgâh olmaktan çıkarmak lüzumlu ve zaruri idi. Fakat şimdi, Arapça ezanın okunabileceğine itiraz edenler, eski Türk büyüklerine ait olanlardan başlayarak birer birer

⁴⁸ Zafer, 5 Haziran 1932

türbeleri açmak yoluna girmişlerdir. Dün, İlahiyat Fakültesi diye bir fakülte yoktu. Mekteplerde din dersleri kaldırılmıştı; fakat bugün, her türlü hürriyetler içinde vicdan hürriyetine de verdiğimiz ehemmiyetle bu fakülteyi açtık ve mekteplerimizde din derslerini ihya ettik. Bunlar, inkılâpçılık prensipinden fedakârlık mıdır?.. Hayır, inkılâpçılığa bağlılığımız günden güne çok daha kuvvetlendiği içindir ki, hürriyetler rejimi genişlemektedir. İnkılâba sadakat, inkılâplara hizmet etmekle ve bunun için bu inkılâpların memlekette hakikaten yerleştiğine bizzat inanmakla kabildir. Bu milletin sağduyusu her nevi irticaa karşı en müessir devadır.! Biz buna inandığımız idindir ki,, demokrasi inkılâbını bu şekilde tamamlamış olduk. Onu her türlü maddi ve mânevi kuvvetleriyle beraber yürüteceğiz...”⁴⁹

Başbakanın Arapça ezan okunmasına müsaade edilmesine hakkındaki demeci Ankara’da hararetli münakaşalara sebep olmuştur. Demokrat Parti çevreleri beyanatı tasvib ediyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi çevreleri ise bunun bir başlangıç olmasından, yarın yeni kararlar verilmesinden endişe ediyorlardı. C. H. P. çevreleri, Meclisin geçen devresinde Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın Arapça ezan hakkında teklifte bulunduğunu, fakat bunun derhal reddedildiğini söylüyorlardı⁵⁰.

Ezanın Kanunlaşması Öncesi Tartışmalar

Başbakanın, ezanın Arapça okunması ile ilgili haberin yayınlandığı tarihten, tasarının kanunlaştığı 17. Haziran 1950 tarihine kadarki sürede birçok yazar konuya değinmiştir. İlk dikkati çeken husus, olaya karşı olanların dahi mutedil yaklaşımlarıdır. Bu tepkilerin bir kısmı, karara sert bir şekilde karşı çıkanlar, olaya karşı çıkmamakla birlikte temkinli yaklaşanlar ve kararı büyük bir memnuniyetle karşılayanlardır.

Yeni Asır yazarlarından M. Tuncer, “Din ve Vicdan Hürriyeti Tahakkuk Yolunda” başlıklı yazısında, 14 Mayıs 1950 den önce de bu hürriyetin gerek Anayasada, gerekse o zamanki iktidar partisinin programında mevcut olduğunu, ancak tam olarak tatbik edilmediğini söyleyerek sözlerine devam etti:

“Bunun en mühim değil, fakat en basit misali ezanın Türkçe okunması mecburiyeti idi. Bir neticesi de Arapça ezan okuyanların kanuna karşı gelmiş bir mürteci mevkiine düşürülmeleri şeklinde tecelli ediyordu. Bu, Devletin din ve vicdan hürriyetine, ibadet hürriyetine bir müdahalesinden başka bir şey değildi ve her zaman muhtelif şekilde itirazları, hattâ protestoları dâvet etti.”⁵¹

Sadri Maksudî Arsal, lalikliğin iyi anlaşılmadığını kaydederek “laiklik devletin vasfıdır, vicdan sahasına ve din işlerine müdahale etmemesi demektir. Bu mahiyette olarak anayasada yer almıştır” diyordu⁵².

Ulus gazetesinden Kemal Zeki Gencosman okuyucularına seslenirken “Ezanın Arapça okunacağını öğrendiğim bu sabahtan beri (6 Haziran) perişan bir halde olduğumu sizden neye gizleyeyim? Etime bıçak saplansa bir damla kanım çıkmaz. Hükümet gazetesinin (Zafer Gazetesi kast ediliyor.) Atatürk inkılâplarının bir taraftan didiklenmeye başladığını teşhir eden büyük manşetini gördüğüm andan itibaren içimi derin bir ümitsizlik kapladı. Sabahtan beri kara kara düşünüyorum. Tüylerim diken diken oluyor.”

Arapça ezan konusundaki tartışmalara, Diyanet İşleri Başkanı Hamdi Akseki de katılmıştır: “Ezan dilinin kanunen serbest bırakılacağına dair haberlerin, yurdun her tarafında memnuniyet ve tasviple karşılandığı, bu husustaki itirazların hep Halkçı Parti ve ona bağlı

⁴⁹ Zafer, 6 Haziran 1950

⁵⁰ Akşam 6.6.1950

⁵¹ 18 Mayıs 1950 Yeni Asır

⁵² 13 Haziran 1950 Yeni Asır

çevrelerden geldiği öğrenilmiştir. Bu kanaati kuvvetlendiren sebeplerden biri de, eski iktidar partisi organlarının bu laik hareketi boğmak ve akim bırakmak için kopardığı feryatlardır. Seçim arifesinde Halk Partisinin dini siyasete alet etmek gibi laiklik prensibi ile kabil-i telif olmayan hareketlere teşebbüs etmesi, bu partinin Atatürk İnkılâplarını nasıl tefsir ettiğine kuvvetli bir delil olsa gerektir. Esasen Arapça okunmasının taassup veya irtica ile ilgili gösterilmek istenmesi, demokratik anlayış ile aykırı telakki edilmektedir.

Esasen mabetlerimizin içindeki ibadet dili ile ezan dili arasındaki fark, öteden beri nazar-ı dikkati çok çekmekteydi. Yeni hükümetin alacağı bildirilen kararlar, Türkiye'mizde vicdan hürriyetinin yeni bir safhası açılmış olacağı tabiidir.”⁵³

Makale ve yazılarından aktarmalar yaptığımız yazarlarımızdan hemen tamamı Arapça ezan okunması olayına laiklik anlayışından öte Atatürk ilkelerinde bir gedik açıldığı ve bunun arkasının geleceğini ileri sürerek karşı çıkmışlar ve böyle bir kararı tasvip ve kabul etmediklerini açıklamışlardır.

Tarafsız bakmaya çalışanlar yasağa karşı olduklarını beyan etmekle beraber, serbestiyet halinde ezanın ekseriyetle Türkçe okunmaya devam edeceğini ve bunun daha iyi olacağını belirtmişlerdir.

Arapça ezanı savunanlar; laikliğin din ve vicdan hürriyetinin teminatı olduğu düşüncesinden hareketle, mevcut durumun Anayasa ve laikliğe aykırı olduğunu, bunun Atatürk ilkelerini zedelemeyeceğini, Atatürk zamanında yapılan ve insan haklarıyla çelişen reformların günün şartlarından kaynaklandığını, şimdi ise böyle bir durumun mevcut olmadığını iddia etmişlerdir.

Aleyhte mütalâa yürütenler ezanın Türkçe veya Arapça okunması mevzuunu bir yana bırakarak meseleyi daha ziyade inkılâpçılık zaviyesinden ele alanlar şöyle diyordu:

“Başbakan laiklik prensipini mahfuz tutmak bakımından görüşlerinde haklı olabilirdi. Fakat işin bir de inkılâpçılık cephesi vardır. Böyle bir hareket doğrudan doğruya inkılâbın esas prensiplerini zedeler. Üstelik Başbakanın demecinde mühim bazı beyanlar da vardır. Bu ifadeler ezan mevzuunda alınması mutasavver kararın (henüz millete mal olmamış inkılâplar) formülü altında daha bazı tâvizlere yol açacağı endişesini uyandırmıyor.”

Bu mütalâada olanlar, seçimler sırasında gayrimesul kimseler tarafından yapılan çeşitli propagandalar yüzünden D. P. nin şimdi bir mânevî tazyik altında bulunduğunu, Arapça ezan meselesinin iktidara geçer geçmez derhal ele alınmasının da bundan ileri geldiğini öne sürüyorlardı.

Fakat Başbakan, irticaa, taassuba, geriliğe karşı hükümetin mücadeleden geri durmayacağını ve inkılâpların tamamıyla mahfuz tutulacağını aynı demecinde tasrih etmiş bulunuyordu. Dolayısıyla laiklik prensiplerini korumak şartıyla Arapça ezana müsaade etmenin inkılâp esaslarında en küçük bir tâvizde bulunmak anlamına asla gelmediğinin ve gelmeyeceğinin yukarıdaki mülâhazalara cevaben altını çiziyordu⁵⁴.

Başbakanın ezanın Arapça okunması hakkındaki beyanatının, çok dikkatle ve titizce hazırlanmış olduğu ve bunda bütün mukadder sualleri ve itirazları karşılayıcı esaslara bilhassa itina edildiği ilk bakışta görülmektedir. Nitekim bunda, her taassubun cemiyet hayatına zararlı olacağı, Türkçe ezan mecburiyetinin inkılâp yıllarında zarurî bulunduğu ve bu mecburiyetle bugünün hür Türkiyesi'nin kurulduğu, fakat artık bugün için bu mecburiyete ihtiyaç kalmadığı ve bunda ısrarın vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil edeceği, bu memnuiyetin devamıyla nerede başlayıp nerede biteceğine bir türlü akıl erdiremiyoruz. Son seçimlerde Arapça ezan hususunda seçmenlerimiz bize de büyük tazyik yaptılar. Fakat Başbakanın bütün bu müdafaalarına ve açık teminatına rağmen muhalefet hükümet kararını inkılâba ihanet şeklinde yorumluyordu.

⁵³ Yeni Sabah 8.6.1950

⁵⁴ Akşam 5.6.1950

Bu arada bir gurup üniversite öğrencisi Başbakan Adnan Menderes'e göndermiş oldukları telgrafta şöyle diyordu:

“Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara
Müslüman Türkün vicdan ve din hürriyeti üzerindeki tahditleri kaldırma ve hakiki lâikliğin temelini atma yolunda Ezanı Muhammedi hususundaki kararınızın biz İstanbul Üniversitesi gençlerinin ruhuna tercüman olduğunu saygılarımızla arz ederiz.
İstanbul Üniversitesi adına, Orhan Cahit Doğru”⁵⁵
Ankara Üniversitesi gençlerinden 150 imza⁵⁶

Yine Başbakana Balıkesir'den çekilen 700 imzalı telgraf da çok manidardı:

“Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara
Vicdan hürriyeti hakkında ve bu arada ezanın Türkçe okunması mecburiyetinin kaldırılması gerektiğine dair sözleriniz, bizleri çok memnun etti. 1300 küsur seneden beri ve bugün de dünyanın her yerinde ezanın aslı diliyle okunduğu halde yurdumuzda illâ Türkçe okuyacaksınız diye ısrar etmek, buyurduğunuz gibi vicdan hürriyetine karşı bir taassub teşkil eder. Amme nizamına bir aykırılık göstermeyen ezan meselesindeki yasağın kaldırılması hususundaki kanunî formalitenin bir an önce halledilmesini candan rica eder, Allah'tan muvaffakiyetler dileriz.”⁵⁷

Ezanın Aslına Çevrilmesine Dair Kanun Teklifleri⁵⁸

Ezanın aslına çevrilmesiyle ilgili üç ayrı kanun teklifi meclise sunulmuştur. Bunlardan ilki Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın 31.5.1950 tarihli teklifidir:

1 -Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın teklifi:

“T.C.K. 526/2 fıkranın tadili hakkında tanzim edilen gerekçe ve tasarı iki parça halinde sunulmuştur.

Kanuniyet kesbetmesi için ivedilikle müzakere edilmek üzere gerekli komisyona sevkini ve kanunlaşmasını saygı ile teklif ederim”.⁵⁹

Kanunun Gerekçesi :

Sabık iktidarın laikliği din aleyhinde tefsir etmesi suretiyle ve bu cümleden olarak iman ve amelden mürekkep Müslümanlık dinin amele taallük eden ezan ve kametin Türkçe okutulmasını mecbur tutması laiklik prensibini ihlâl ve Anayasanın verdiği vicdan hürriyetine tecavüzdür. Laik bir idarenin bir Hıristiyan mabedinde çalınan çan tokmağını şu kadar veya şu şekilde vuracağı hususlarına müdahale etmesi nasıl bir haksızlık teşkil ederse, aynı şekle muvazi olan ezan ve kameti şu şekil veya şu lisanla okutmak istemesi de o nispette haksızlık, hatta din vicdan hürriyetine bir tecavüzdür.

Hakkiyle ve ilmî bir şekilde Türkçe'ye tercüme dahi edilemeyen ezan ve kamet Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kabul edilecek şekli ne olursa olsun hâlen bu mevzûda laiklik prensiplerini ihlâl eden T.C.K. 526/2 fıkrasındaki (veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) kaydının kaldırılması suretiyle mezkûr maddenin ekli tasarı şeklinde tadilinde zaruret görmekteyiz. Bu zaruret, çeşitli ırk ve lisanlara sahip 500 milyondan fazla Müslümanın kabul ettiği, hatta hangi Hıristiyan memleketinde yaşarsa yaşasın tatbikatında

⁵⁵ Yeni Sabah, 7.6.1950

⁵⁶ Ibid

⁵⁷ Cumhuriyet, 16 Haziran 1950

⁵⁸ <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=436>

⁵⁹ <http://turkceibadet.com/2010/08/25/bir-devrin-yazilamayan-gercekleri/>

asla güçlük çekmediği bu ibadet usulüne medenî ve lâik bir devlet olarak müdahale etmemiz bariz bir hatadır. Bu bakımdan ekli tasarı hazırlanmış bulunuyor.

2- Kayseri milletvekili İsmail Berkok ve 11 arkadaşının, Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin ikinci fıkrasının değiştirilmesi hakkında kanun teklifi :

4696 sayılı Anayasa Kanununun ikinci maddesinde mündemiç (Laiklik) kelimesinin manası, devlet işlerince dinin, din işlerinde de devletin karışmaması, din ile dünya işlerinin ayrılması şeklinde tefsir ve kabul edilmekte ve aynı kanunun 75 inci maddesinin son kısmında ise (... güvenliğe ve edep törenlerine, kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir) denilmektedir.

Memleketimizde azınlıkta bulunan Musevi ve İsevi vatandaşların dini itikat ve amel şekillerine hiçbir suretle müdahale edilmemiş ve bilâkis tamamen serbest bırakılmıştır.

Bu toprağın hakiki evlâtları ve hakiki sahibi bulunan Müslüman, Türk vatandaşların din ve vicdan hürriyetlerine, amel ve ibadet şekillerine de müdahale edilmemek iktiza edeceğine ve Partimiz programının 14 üncü maddesinde ise (... Partimiz laikliğin din aleyhtarları şeklinde yanlış tefsirini reddeder, din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır), diye yazılı olduğuna göre, müvekkillerimiz ve seçmenlerimiz bulunan Müslüman Türk vatandaşların ısrarlı ve haklı isteklerine istinaden ezan ve kametin tercüme halinde okunmasına dair 4055 sayılı kanunla değiştirilen Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin ikinci fıkrasında yazılı (... veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) ibaresinin kaldırılması hususunda hazırladığımız kanun teklifini Yüksek Kamutaya arz ederiz.

İsmail Berkok (Kayseri), H. N. Yurdakul (Niğde), A. N. Asya (Seyhan), Dr. F. Çobanoğlu (Erzurum), R. Topçuoğlu (Erzurum), S. Duman (Erzurum), G. Yiğit başı (Afyon K.), S. Kerman (Afyon K.), B. Oynağanlı (Afyon K.), Ö Bilen (Ankara), H. R. Kudu (Tunceli), M. Zeren A. Kodoğlu (Maraş).

Hazırladıkları kanun teklifinin maddeleri:

Madde 1- 4055 sayılı kanunla değiştirilen Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin ikinci fıkrasında yazılı (... veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) ibaresi kaldırmıştır.

Madde 2- Bu kanun neşrinden itibaren yürürlüğe girer.

Madde 3- Bu kanun Bakanlar Kurulu yürütür.

3- Üçüncüsü hükümetin teklifidir:

Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin değiştirilmesi hakkında Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 14.6.1950 tarihli toplantısında Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan Kanun tasarısının gerekçesiyle birlikte sunulmuş olduğunu saygılarımla arz ederim.

15.6.1950 Başbakan Adnan Menderes

1939 senesinde Ceza Kanununun 526. maddesinde eklenen fıkralar arasında Arapça ezan ve kamet okuyanların tecziye edileceklerine dair bir hüküm bulunuyordu. Bu hükmün sevkini gerektiren mucip sebeplerde : Diyanet İşleri Reisliğinin, teşkilâta yaptığı bir tamimle ezan ve kamet okunmasını menettiği ve buna muhalif hareket edenlerin 526. maddesin ilk fıkrasıyla tecziyeleri mümkün ise de, memnu'iyetin fertlere şümulünü sağlamaya bu müeyyidenin kâfi gelemeyeceği ve Arapça lisanın eski zihniyete ve eski ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak için fıkradaki hükmün ve bunun müeyyidesi olan ezanın konulmasına lüzum hasıl olduğu, belirtilmektedir.

Halbuki Anayasanın Türk vatandaşı için tabii hak saydığı vicdan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete lâıyk görülmesi gerekir her türlü müdahaleden âzade kalmak iktiza ederken ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve vicdan hürriyetinden

vatandaşı herhangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum etmek ve bu hususu, kanuni ceza teyitleri altında bulundurmamak doğru olmazdı. Böyle bir kayıtlama, Türkiye Devletinin esas vasıflarını gösteren Anayasanın 2. maddesindeki laiklik esasına da uygun düşmez. Din ile Devletin ayrılması ve Devletin din işlerine karşı tamamen bitaraf kalmaları şeklindeki telâkkinin ifadesi olan lâikliğin, ibadetin icra şekline taalluk eden herhangi bir faaliyet veya faaliyet safhasında tadilini tazammum eder tarzda müdahalede bulunmamasını zaruri kılan bir ana hüküm olarak muhafaza ve idame edilmesi zaruridir. Arapça lisanın eski zihniyet ve ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak gayesinin takip edildiğine taalluk eden görüşte de bugün için bir isabet mülahaza etmek caiz olamaz. Kaldı ki: Kanunun tadilinden beri geçen uzun zaman içinde o zamanki telâkki ve düşünüş şeklini değiştirecek mühim tebeddüller ve ilerlemeler husule gelmiş ve bugün eski zihniyetin sadece bu gibi kanun müeyyideleriyle teminat altına alınabilmesi mülahazası yerinde görülmemiştir.

Esasen, maddedeki cezai hükmün, ezan ve kametin yalnız Arapça okunamayacağı ve fakat bunun dışında herhangi diğer lisanla okunabilmesindeki cezai tazammum eden ifade şekli de bizatihi bir garabet arz etmekte bulunmuştur.

Bütün bu mülahaza ve sebeplerden başka, Müslüman Türklere sebepsiz yere manevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir devlet nizamı içinde yer alabilmesi de müstahildir. Fıkranın tayyi Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir.

Bütün bu mülahaza ve sebeplerden başka, Türk Ceza Kanununun 526. maddesinde mevcut ezan ve kametin Arapça okunmasının memnu'iyeti hakkındaki hükmün kaldırılması gerekli bulunmuştur.

Madde 1- Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı Kanunla değiştirilmiş olan 526. maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir.

Madde 526 - Salâhiyetli makamlar tarafından adli muameleler dolayısıyla yahut amme emniyeti ve amme intizamı veya umumi hıfzısıhha mülahazasıyla kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen bir emre itaat etmeyen veya bu yolda alınmış bir tedbire riayet eylemeyen kimse, fiil ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde, bir aya kadar hafif hapis veya 150 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.

Şapka iktisası hakkında 671 sayılı Kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikine dair 1353 sayılı Kanunun koyduğu memnu'iyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler 3 aya kadar hafif hapis veya 30 liradan 600 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.

Madde 2--- Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3--- Bu Kanunun Bakanlar Kurulu yürütür. A. Menderes (Başbakan), S Ağaoğlu (Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı), Refik Ş. İnce (Milli Savunma Bakanı), F. Köprülü (Dışişleri Bakanı), Z. Velibeşe (Eko. Ve Ticaret Bakanı), N. Öz-san (G. Ve Tekel Bakanı), T. İleri (Ulaştırma Bakanı), H. Özyörük (Adalet Bakanı), H. Ayan (Maliye Bakanı), F. Belen (Bayındırlık Bakanı), Dr. R. Belger (Sa. Ve So. Y. Bakanı), N. İyriboz (Tarım Bakanı), H. Polatkan (Çalışma Bakanı), muhlis Ete (İşletmeler Bakanı).

Adalet komisyonu teklifleri birleştirerek genel kurula sunmuştur:

Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 14 Haziran 1950 tarihli toplantısında karar verilen Arapça ezan okunması memnu'iyetini vazedenden Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı ile yine bu konuda Kayseri milletvekili General İsmail, Berkok ve 11 arkadaşının ve yine Tokat milletvekili Ahmet Gürkan'ın ayrıca yüksek Başkanlığa sunduğu kanun teklifleri komisyonumuza havale duyurulmakla Adalet Bakanlığı temsilcisi hazır olduğu halde birleştirilerek incelendi. Kanun

tasarısı ve tekliflerinin gerekçe ve metinleri okunduktan sonra esas itibariyle kabule şayan görülmüştür⁶⁰.

EZANIN ARAPÇA OKUNMA YASAĞININ KALDIRILMASI

Kastamonu Milletvekili Muzaffer Müfto ile bazı arkadaşları Grup başkanlığına verdikleri takrirle ezan tasarının Ramazandan önce kanunlaşmasını istiyorlardı⁶¹. Çanakkale milletvekili Kenan Akmanlar grubun tamamının hissiyatına tercüman olarak grubun aleniyeti hakkında derhal bir takrir verdi. Takrir, ittifakla kabul olundu.

DP Meclis gurubu 13 Haziran basına kapalı olarak yaptığı toplantıdan sonra; “...DP'nin laik anlayışına uygun olarak ezanın Türkçe okunması hakkındaki kanun maddesinin yürürlükte tutulmasına partice lüzum olmadığı kanaatine vardı⁶².”

Tokat milletvekili Ahmet Gürkan (31 Mayıs 1950) ve Kayseri milletvekili İsmail Berkok Paşa ile 13 arkadaşı tarafından (2 Haziran 1950) ezanın aslına çevrilmesi hususunda iki kanun teklifi Meclise sunulmuştu. Ancak Başbakan Adnan Menderes'in basında çıkan mülakatından sonra çalışmalar hızlandırılmıştı.

Sadri Maksudi Arsal, büyük Atatürk'ün gayesi olan dinin Türkçeleştirileceğini, fakat bunun tedricî ve ilmî metotlarla olacağını, ileride ilim lisanının ve bunun neticesi olarak din lisanının da Türkçeleşeceğini söyledi.

Kemal Özçoban, laikliğin din düşmanlığı olmadığını halbuki bu güne kadar bu şekilde hareket edildiğini, zecrî tedbirler alındığını ifade etti.

Başbakan Menderes, bu mevzuu ehemmiyetini tebarüz ettirdi. Hükümetin görüşünü açıkladı ve grubun kararını istedi. Kemal Özçoban ve diğer milletvekilleri de, millete mal olmuş inkılâpların mahfuz tutulması prensibiyle Arapça ezan yasağı arasında hiç bir münasebet olmadığını belirtmişlerdi. Neticede, yasağın kaldırılması hususundaki karar ittifakla alınmıştı. Tasarının Ramazandan evvel kanunlaşacağına muhakkak nazariyle bakılıyordu.

Arapça ezan yasağını kaldıran tasarı ile Ceza Kanununun 526 ncı maddesindeki Arapça ezan okuma yasağına dair olan fıkra kaldırılıyor, fakat maddenin diğer hükümleri aynen bırakılıyordu⁶³.

C.H.P. Meclis grubunun 14 Haziran tarihli toplantısında almış olduğu karara bakılırsa; ezanın din dili ile okunmasının esasta büyük bir mesele olmamakla beraber, millî inkılâplarımızdan fedakârlık manasına gelebileceği noktasında durularak, mutedil bir nokta-i nazarın müdafaa edileceği anlaşılıyordu.

Abidin Potuoğlu'nun başkanlığındaki 16 Haziran 1950 tarihli toplantıda ilk sözü alan Başbakan Adnan Menderes, konun önemini belirtmiş, hükümetin görüşünü açıklamış ve grubun kararını istemişti.

---

⁶⁰ Ezanın istenilen dilde okunması için Ceza Kanununun 526 ncı maddesinde tadilat yapılması ittifakla ve alkışlarla kabul edilmiştir. Söz konusu olan Ceza Kanununun 526 ncı maddesi, 2 Haziran 1941 de, muaddel bir şekilde kabul olunan maddedir ve Arapça ezana ait olan fıkrası şudur:

“Şapka iktisası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tasdikine dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar.” Bk. Zafer, 14 Haziran 1950

⁶¹ Cumhuriyet, Zafer 13 Haziran 1950

⁶² Son Posta 14.6.1950

⁶³ Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, 16 Haziran 1950

Sadri Maksudi, laikliğin iyi anlaşılmamış olduğunu belirterek Arapça ezanın geçici bir tedbir olduğunu, bunu Atatürk inkılâbı prensiplerinden biri saymanın Atatürk'ü küçültmek demek olacağını anlatmış, dil meselesine temasa, bunun tedricî surette ilmi metodlarla belki yüzlerce sene içinde gerçekleşecek bir mevzu olduğunu vurgulamıştı.

Arabça ezan yasağının kaldırılmasında bilhassa illerdeki teşkilatta birçok Halk Partili vatandaşların memnuluk haberleri geliyordu. Arabça ezanın şiddetle tenkid edilmesi Halk Partililer aleyhinde propagandalara zemin hazırlayabilirdi. Bu düşüncede olanlar, konunun nezaketi karşısında son derece dikkatli davranmayı gerekli görmüşlerdi.

Meclisteki görüşmeler, beklenmedik sahneler arasında cereyan etmiştir. Alkışlar, sıra kapaklarının çıkardığı gürültülere karıştı. Demokratlar, kendi milletvekillerinden hatipleri zaman zaman susturmağa çalışmıştı. Hele Halk Partisi çevrelerinde esen havadan habersiz olanlar, muhalefetin bugünkü tavrına şaşırılmışlardı. Atatürk inkılâbının zedelendiğinden bahisle telâşa düşen C.H.P. Meclîs Grubu ise, bu propagandaya hiç de ayak uydurmamıştır. Daha oturum açılıp da Başbakanın tasarının gündeme alınmasını istediği itibaren Halk Partili sıralardaki karar belli olmağa başlamıştı.

Başkan Hulûsi Demirelli, tasarının gündeme alınmasını da ivedilikle görüşülmesini de ayrı ayrı oya koyarken Halk Partililerin de el kaldırdıkları görüldü.

Muhalefet adına söz alan CHP Trabzon milletvekili Cemal Reşid Eyüboğlu, memlekette millî devlet ve millî şuur politikası Cumhuriyetle kurulmuş olduğunu, Halk Partisinin bu politikayı takib ettiğini söyledi. Politika icabı olarak ezanın da bir millî dil ve millî şuur meselesi olduğunu vurgulayarak, Millî devlet politikasının mümkün olan her yerde Türkçenin kullanılması olduğunu söyledi.

Tasarının müzâkeresine geçilmeden önce verilmiş bir takrir okundu. Bu takrirden sonra lehinde konuşacaklardan sonra aleyhte konuşacaklara da söz verilmesi isteniyordu. Başkan Fuat Hulûsi Demirelli, lehte ve aleyhte konuşacakların isimlerinin tespit edileceğini söyleyerek Cumhuriyet Halk Partililere hitaben:

— Siz aleyhte konuşacaksınız değil mi? Deyince, Cumhuriyet Halk Partili milletvekilleri:

— Aleyhte değil, taşarı hakkında konuşacağız! cevabını verdiler.⁶⁴

Teklif kanunlaştıktan sonra Arapça ezanın okunmasına Cumartesi günü yani Ramazanın ilk günü başlanacaktır⁶⁵.

— Meclisin 15 Haziran tarihli toplantısında ezanın Türkçe okunması hakkındaki kaydın kaldırılması ve ceza kanununun bir maddesindeki bir fıkrasını tadil eden kanun teklifinin müzakeresi yapıldı ve kabul edildi. 16 Haziran itibariyle lâyiha'nın resmi gazetede ilânından itibaren, ezan Arapça olarak okunacaktır. Buna göre, Arapça ezan ancak öğle namazına yetişecektir. Fakat şehrin bazı semtlerinde gece teravihten itibaren Arapça ezan okunmasına başlanmıştır.

Genel kurulda söz alan Demokrat Parti milletvekilleri, ezanın asıl haline dönmesinin halkta rahatlama yaratacağından bahsettiler. DP milletvekili Sinan Tekelioğlu yaptığı konuşmada, Atatürk'ün ezanın Arapça okunmaması hususunda kanuna bir fıkrayı ilâve ettirdiğini, fakat Atatürk sağ olsaydı bugünkü meclis gibi düşünceğini, ezanın Türkçe okunmasının inkılâbın bir umdesi olmadığını ve milletin kendilerini bu kanunu kabul etmeleri için seçtiğini söyleyerek sözlerine şöyle devam etti :

⁶⁴ Akşam, 17 Haziran 1950

⁶⁵ Son Posta, 15 Haziran 1950

“ Allahuekber, Tanrı uludur aynı manaya gelmez. Eski zamanlara ait kitapları okursak birçok tanrılar olduğunu görürüz: Yağmur tanrısı, yer tanrısı, vesaire. Binaenaleyh 'Tanrı uludur' deyince bunların hangisi uludur? ... Hıristiyanlar bile bir ölüyü haber vermek için çan çalarlar. Onlar çan çalınırken çanın ne demek istediğini anlıyorlar, Müslümanlar bir sala sesi duymuyorlar”⁶⁶

Tam bu sırada şaşkırtan bir gelişme yaşandı: DP'liler CHP'lilerin tasarıya red oyu vermelerini beklerlerken, CHP grubu adına söz alan Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, Arapça ezan konusunda tartışma açmak istemediklerini söyledi ve “Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkartılmasına aleyhtar olmayacağız” dedi. Daha sonra, üç maddelik tasarının maddeleri ayrı ayrı oylandı ve DP'liler ile beraber CHP'liler de kabul oyu kullandılar.

Ezanın din dili ile okunması serbestliğini radyo ve gazetelerden öğrenen İzmitliler öğle namaz vaktini sabırsızlıkla beklemişlerdi. Öğle namazında şehrin her camisinin etrafı kalabalık bir halk kütlesi tarafından doldurulmuştu. Müezzinler çift olarak ezana başladıklarında hocalar da halkla beraber dua ederek hazırlanmışlardı. Ayrıca B.M.Meclisi başkanlığına çektikleri telgrafta, laikliğin hürriyete kavuşmasından dolayı dokuzuncu devre Büyük Millet Meclisine minnetlerini bildirdiler⁶⁷.

Ezanın Arapça olarak okunmasına müsaade edilmesi Konya'da da memnuniyetle karşılanmış, Ramazana ulaştırılması ise yeni hükümete karşı derin bir sempati uyandırmıştı.

B.M.M. 16 Haziran 1950 tarihli toplantısında Arapça ezan okuma yasağının kaldırılması hakkındaki kanun tasarısını müzakere etmiştir. Bu münasebetle kürsüye gelen Başbakan Adnan Menderes, Arapça ezan yasağının kaldırılacağı hakkında radyo ve gazetelerle yapılan neşriyat üzerine bazı yerlerde Arapça ezan okunmağa başladığını ve bu sebepten dolayı bahis mevzuu tasarının acele müzakeresi gerektiğini söylemiş, tasarının gündeme alınmasını istemiştir. Bunun üzerine; teklif reye konmuş, ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul olunmuştur⁶⁸.

Arapça Ezan yasağının kaldırılması, bütün yurttaki büyük bir memnuniyet uyandırmıştır.

Kanunun yürürlüğe girmesi Ramazanın ilk gününe rastlaması üzerine sevinç bir kat daha arttırmış ve ramazana ayrı bir hususiyet vermiştir. Ezanın Arapça okunmasının serbest olduğu gece başbakanlık tarafından vilâyete bildirilmiş, fakat tebliğ şehrin bütün camilerine aynı zamanda duyurulmadığı için sabah ezanı Türkçe okunmuş, öğle namazı ise Arapça okunmuştur.

Arapça ezan okuma yasağının kaldırılması hakkındaki kanunun kabul edilmesi keyfiyeti ilgili bütün dairelere bildirilmiş bulunuyordu. Böylece o güne kadar Arapça ezan okumak suçundan dolayı haklarında takibat yapılmakta veya muhakeme edilip mahkûm edilmiş bulunanlar hakkında da takibat durdurulacak, infaz edilmiş mahkûmiyetler varsa bunlar da infaz olunmayacaktı⁶⁹. Bu arada merhum Mareşal Çakmağın cenaze töreninde Arapça ezan okumak, tekbir ve tehليل getirmek suçlarından dolayı da haklarında adli soruşturma açılmış bulunan 45 şahıs hakkındaki takibat ta durdurulacaktı⁷⁰.

⁶⁶ Y. Sabah, Son Posta, 17.06.1950

⁶⁷ Ibid

⁶⁸ Ibid

⁶⁹ Son Posta, 18 Haziran 1950

⁷⁰ 1950 Hürriyet, 18 Haziran

Ezanın yeniden Arapça olarak okutulması haberi gazetelerin ilk sayfa manşetlerinde ve büyük puntolarla okuyuculara duyurulmuştur. Hatta Son Posta Gazetesi, “Ezanın din dili ile okunmasına başlandı” başlığıyla, yasağın kaldırılışının vilayetlere ve vilayetlerden tüm ilgililere tebliğ edildiğini yazmıştır⁷¹.

BASINDAKİ BAZI TARTIŞMALAR

D. P çevreleri , Halk Partililerin bu tenkitlerini samimî bulmamakta, kendilerinin asgarî Halk Partililer kadar inkılâbı muhafaza edeceklerini belirterek şunu söylüyorlardı:

“— Halkın dinî hissiyatını tahrike kalkan ve bunu istismar etmek isteyen Halk Partililerdir. Türbelerin açılması, dinî tedrisatın başlaması bunun ilk adımları idi Halk Partili bir Milletvekili de Arapça ezan hakkında bir teklifte bulunmakta idi. Hakikati ve ihtiyacı bizim onlardan evvel görmemiz mi onları kızdırıyor?”

M. Tuncer, “Vicdan Hürriyeti ve gerçek laiklik esası” başlıklı yazısında, Ezanın din lisanında okunmasını yasak etmiş olan ceza maddesinin ilgası Demokrat parti idaresinin prensip ve programlardaki samimiyetinin ifadesi olduğunu, Halk Partisinin ise laikliği (Din müessesesi devlet işlerine müessir olamaz, fakat devlet din işlerine müessir olabilir) şeklinde anladığını söylüyordu. Bu meselenin din mevzuunda değil sadece dil mevzuunda bir hassasiyetten doğmuş olduğunun altını çiziyordu⁷².

Meclis, 16 Haziran saat 15:00'te Fuat Hulûsi Demirelli'nin başkanlığında toplanarak Arapça ezan tasarısını görüşmeye başladı. İlk konuşmayı Adnan Menderes yapmıştır: “Arapça ezan hakkında DP meclis grubunun aldığı kararın gazetelerde ve radyo ile yayınlandığını ve bunun neticesinde Arapça ezan okumak gibi hadiselerin artacağını ve bu hususta bir kanun kabul edildiğinden bunların suç sayılacağını, bunu için bu tasarının bir an evvel gündeme alınmasını istedi.” Menderes konuşmasında teklifin ivedilikle gündeme alınmasını istemiş ve başkan Demirelli, adalet encümeninin de aynı teklifte bulunduğunu bildirerek teklifi oya sunmuş ve kabul edilerek teklifin müzakeresine geçilmiştir⁷³.

Ezanın “din dili” ile okunmasına başlandı.

Demokrat Parti'nin yaptığı değişiklik, halkın gönlünde mahfuz tuttuğu o asıl ezanı minarelerin şerefelerine taşımak olmuştu. Zira o gün arefeydi, ertesi gün Ramazan ayı başlayacaktı. Bu yüzden yasanın bir an önce çıkması için milletvekilleri üzerinde ağır bir halk baskısı vardı. Hatta milletvekilleri Meclis'in bahçesinde toplanan halk tarafından adeta kuşatılmışlardı. Toplanan halka, belki de Meclis tarihinde bir ilk defa, dışarıya hoparlör uzatılarak görüşmeler dinletilmiş, konuşmalardan canı sıkılan halk, bir an önce oylamaya geçilmesi yönünde tezahürata başlamıştı.

Nihayet Büyük Millet Meclisi 16 Haziranda Fuat Hulûsi Demirelli'nin başkanlığında yaptığı toplantıda Arapça ezan yasağının kaldırılması hakkındaki tasarıyı acilen müzakere ve kabul etti. Kanunun kabul edildiği, gece telgrafla bütün illere bildirildi⁷⁴.

Türk Ceza kanununun 526. maddesinin 2. fıkrası değiştirilerek 5665 sayılı kanunla değiştirilmiş ve Cumhurbaşkanı tarafından tasdik edilerek 17 Haziran 1950'de yürürlüğe

⁷¹ Son Posta, 17 Haziran 1950

⁷² Yeni Asır, 17.6.1950

⁷³ Zafer, 17 Haziran 1950

⁷⁴ Akşam, Hâkimiyet, 17 Haziran 1950

girmiştir⁷⁵. Alkışlar ve tezahüratlar arasında kabul edilen yeni kanuna göre Ezan 17 Hazirandan itibaren bütün yurttan Arapça okunabilecektir⁷⁶.

Ezanın serbest bırakılması konusunu bazı gazeteler büyük puntolarla ve manşetten vermişlerdi. Son Posta “Ezanın din dili ile okunmasına başlandı” haberiyle, yasağın kaldırılışının vilayetlere ve vilayetlerden tüm ilgililere tebliğ edildiğini yazıyordu.⁷⁷

Aynı gazetenin İzmit muhabiri bu konudaki haberleri okuyucularına şöyle aktarıyordu: “Ezanın din dili ile okunması serbestliğini radyo ve gazeteden öğrenen İzmitliler bugün öğle (17 Haziran) namaz vaktini sabırsızlıkla beklemişlerdir.. Müezzinler çift olarak ezana başladıklarında hocalar da halkla beraber duâ ederek hazırlanmış olan kurbanlar kesilmiştir. Halk ağlayarak birbirini tebrik edip kucaklaşmıştır. Ayrıca dün toplanan 1200 imzalı tebrik teli de bugün BMM başkanlığına çekilerek lâikliğin hürriyete kavuşmasından dolayı dokuzuncu devre BMM' ne İzmitliler minnetlerini bildirmişlerdir. Köylerde de ezan vakti halk kadınlı erkekli olarak camileri doldurmuşlar ve ezanı gözyaşları dökerek dinlemişlerdir.” Buna benzer haber Konya muhabiri tarafından da bildiriliyordu.

Yeni Sabah Gazetesi bazı üniversitelilerin Başbakanıya çektiği telgraflara yer veriyordu.

“Sayın Başbakanımız Adnan Menderes Ankara

Bütün İslâm aleminin, Müslüman Türk Camiası ve Türk gençliğinin en derin sevgi ve muhabbetini kazandıran Ezanı Muhammedi'nin aslı şekline müsaade ile Demokrasinin kabul ettiği hakiki vicdan hürriyetine doğru ilk adımı atmış olan Başbakanımızı biz İstanbul Üniversitesi Gençliği de bütün ruhumuzla tebrik ederken, vatan, millet ve din hizmetinde hayırlı muvaffakiyetler diler, samimi hürmet ve selamlarımızı arz eder.

187 Üniversiteli adına, Alaettin Yılmaztürk

Arapça ezan okunmasının serbest bırakılması, Başbakanlık tarafından vilayetlere bildirilmiş ancak, tüm camilere duyurulmadığından öğleyin camilerin bazılarında ezan Türkçe ezan okunmuş, akşama doğru ise tüm camilerde ezan Arapça okunmağa başlamıştır⁷⁸.

Son Posta Gazetesi'nden Ercümen Ekrem Talu “Mübarek Ramazan” başlıklı makalesinde, bu yılki Ramazanın bir hususiyetinin “itikat ve vicdan hürriyetinin” şimdi daha geniş olduğunu yazıyordu. Yazara göre “Millet Meclisi Arapça ezan yasağını kaldırmakla laiklik umdelerine dokunmamış bilakis o umdeleri takviye ve tersin etmiştir. Mademki din ile devlet işleri ayrılmıştır, devlet ezanın minarelerden nasıl okunacağına karışamaz. Demokrat iktidarın bu lâiklik anlayışına halkçı azınlığın da katılması alınan kararın isabetine bir delildir”⁷⁹

Yeni Sabah Gazetesi'nin başmakalesinde “Büyük Millet meclisi, ezanın din dili ile okunmasının serbest olduğunu ezici bir çoğunlukla, kabul ederek manasız, lüzumsuz hatta zararlı bir baskıyı ortadan kaldırdı”, ifadelerinden sonra CHP nin ilk zamanlardaki “... gösterdikleri asabiyet ve telaş, bütün Atatürk inkılâplarının elden gideceği yolundaki uydurma ve yapmacık endişe, ezanın arkasında fesin ve çarşafın döneceği...” yolundaki tavırlarının değişiklik sebebinin şaşılacak bir durum arz etmediği şu ifadelerle açıklanmıştır :

⁷⁵ Yeni Sabah, Son Posta, Cumhuriyet, Yeni Asır 17.06.1950

⁷⁶ Hürriyet, 17.6.1950

⁷⁷ Son Posta, 18.06.1950

⁷⁸ Akşam, 18 Haziran 1950

⁷⁹ Son Posta, 18.06.1950

“... Halk Partisi, son dört küsur yıllık bütün hareketlerinde, rey avcılığından ve iktidarda oturmağı devam ettirebilmekten başka hiçbir endişe ile müteharrrik olur, görünmemiş idi. Din tedrisatının ilk mektuplara konulması, İlahiyat fakültesinin açılması, orman kanunundan vazgeçilmesi toprak kanununda tadilat kabul olunması hep aynı istikamette hareketlerdi...”⁸⁰

CHP: “Arapça ezan hakkında münakaşa açmaya taraftar değiliz”

5 Haziranda Arapça ezanla ilgili başbakan demecinin gazetelerde yayınlanmasıyla birlikte gösterilen sert tepkiler gittikçe azalmış, CHP'nin de ilk baştaki sert tutumunu devam ettirmeyip tasarının lehine oy kullanması ve tavır değişikliği, tasarının kanunlaşmasından sonra tepkileri azalttığı gibi ülkenin dört bir yanında büyük bir memnuniyete sebep olmuştur.

CHP meclis grubu iki gün boyunca toplantılar yaparak alacakları tavır konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardı. Bu konuda Yeni İstanbul gazetesi şu haberi veriyordu: “Öğrendiğimize göre CHP grubu bu hususta menfi bir vaziyet almayacak ancak dil bakımından bazı ihtirazı kayıtlar öne sürecektir”⁸¹.

CHP grubu adına konuşmayı Cemal Eyüpoğlu yapacaktı. Başkan teklifin aleyhindeki konuşmanın yapılacağını söylemesi üzerine hem CHPliler ve aynı anda Eyüpoğlu lehte konuşulacağını bildirerek biranda hem bir şaşkınlık hem de memnuniyet havası esmişti. Eyüpoğlu'nun konuşmasında, “Bu memlekette milli devlet ve milli şuur politikası Cumhuriyetle kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Ezan meselesi daima bir dil meselesi, bir milli şuur meselesi olarak telakki edilmiştir. Devlet politikası mümkün olan her yerde Türkçe konuşulmasını emreder. Türk vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizde olmasını bu bakımından daima tercih ettik: Türkçe ezan veya Arapça ezan üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraf değiliz. Milli şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız.”⁸²

CHP'nin meclis grubundaki milletvekilleri Yusuf Ziya Ortaç, Cevdet Kerim İncedayı, Hasan Reşit Tankut ve arkadaşları Arapça ezan aleyhinde idiler. Yapmış oldukları konuşmalarda, bu gelişmenin inkılâpları zedeleyebileceği, Arapça okunmasının inkılâba ihanet olduğu, irticain avdeti için bunun ilk adım teşkil edeceği binaenaleyh, Halk partisinin mutlak suretle bunun aleyhinde bulunması icap ettiğini söylemişlerdi.. Hasan Reşit Tankut çekimsizliği teklif ederken genç milletvekilleri tasarının lehinde olunmasını, Sebati Ataman “Arapça ezanın lâiklik, inkılâpçılık ve milliyetçilik prensibi bakımından mütalaa edilmesi icap ettiğini” vurguluyordu. Diğer genç milletvekilleri de aynı yönde görüş belirtmişler, son olarak Şemsettin Günaltay'ın konuşmasından sonra hava değişmişti. Yapılan oylama sonucu tasarının desteklenmesi yönünde karar çıkmıştı⁸³. İsmet İnönü aleyhte tavır takınırken, Cevdet Kerim, Yusuf Ziya Ortaç, Hasan Reşit Tankut ve Cemal Eyüboğlu kararın aleyhinde kalmışlardır. Parti Grubunda İnönü, İncedayı, Ortaç, Tankut ve Eyüboğlu aleyhte rey verdi⁸⁴

Müzakerelerin bitiminde el kaldırma suretiyle yapılan oylamada tüm DP li ve CHP'nin büyük ekseriyetinin oylarıyla kabul edildi. Böylece İsmet İnönü ve birkaç milletvekili dışında büyük bir ekseriyetle kabul edilmiş oldu. DP nin yanında CHP'nin tavrı da takdir toplamıştır.

⁸⁰ Yeni Sabah, 18.06.1950

⁸¹ Yeni İstanbul 16.06.1950

⁸² Son Posta, Yeni Sabah 17.06.1950

⁸³ Hâkimiyet, 17 Haziran 1950

⁸⁴ Vatan, 17 Haziran 1950

S o n u ç

1932 yılında yasaklanan, 1939 yılında okuyanlara cezai müeyyide getirilen Arapça ezan üzerindeki müdahalelerin hiçbir geçerli sebebi yoktur. 17 Haziranda yürürlüğe giren kanun Türkçe ezan okumayı yasaklamadığı gibi Arapça ezan okumayı da mecburi hale getirmemiştir. Yani Türkçe ezan okunabilirdi. Oysa ki kanun çıktığı gibi, ezan her tarafta Arapça yani asliyetiyle okunmuş ve büyük bir sevince sebep olmuştur.

Millileşme, daha iyi anlama, Atatürk ilkelerini koruma vb.. sebeplerle karşı çıkılan Arapça ezanın; yasağı ve cezai müeyyideyi koyan, başında İsmet İnönü'nün bulunduğu CHP'nin de oylarıyla kabul edilmiş bulunması, ileri sürülen mazeretleri ve iddiaları çürüten büyük bir delildir. CHP yaptığı hatayı anlamış ve dine bariz bir şekilde müdahale olan yanlış tutumdan geri dönmüştür.

Kanaatimizce Atatürk bu konuda ısrarcı değildi ve bu uygulamanın zaman içinde oturacağını düşünüyordu. Bu açıdan ezan yasağını bir kanunla düzenleme yoluna gitmedi. Konuyu idari düzenleme aşamasında bıraktı⁸⁵. Ayrıca Ezanın Türkçeleştirilmesi konusunda milliyetçilik faktörünün de ağır basmış olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

14 Mayıs 1950 seçimlerini ezici bir çoğunlukla kazanan Demokrat Parti'nin işbaşına gelmesinin hemen ilk haftalarında çıkartılan bu kanun, daha sonraları birçok tartışmaya konu olmuştur. Bir kesim, Arapça ezan yasağının kalkmasını “devrimlerden geriye dönüş” ve “irticanın canlanmasının başlangıcı” olarak görürken diğer kesim yasağın kalkmasını “seneler boyu devam eden baskıların nihayet bulması” ve “halkın dini hürriyetini kazanmasının ilk adımı” diye nitelemişti.

Gerçi yapılan yasa değişikliğinde Türkçe ezan okumak yasaklanmış değildir, sadece Arapça ezan okunması üzerindeki yasa ve ceza kaldırılmıştır, o kadar. Ancak Türkçe okumak serbest olduğu halde 16 Haziran günü ikindi ezanından bugüne kadar Türkiye'de bir tek yerde Türkçe ezan okuyan ne duyulmuş, ne de görülmüştür. Bu da gösteriyor ki, yasaklama boşunaydı. Halkın gönlünde “ezan” denilince Arapça veya Adnan Menderes'in o çok ustalıkla deyişiyle, “din dili”nde okunan ezan yatıyordu.

Bazı araştırmacılar Türkçe ezan okununca camiler boşaldığını, ezanın Türkçe okunması ile birlikte insanlar camiye gelmek yerine camiden uzaklaştığı, Türkçe ezan istemeyen halkın, camilere gitmeyerek bu durumu protesto ettiği ve camilerin asıl işlevini yitirdiğini söylüyorlarsa⁸⁶ da bu doğru değildir.

İşte böyle bir ortamda, 1950'de Adnan Menderes'in yaptığı şey “Arapça ezanı okuyanlar 300 liraya kadar para cezası ve 3 aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır” fıkrasının yer aldığı kanunun, 526. maddesinden kaldırmaktı. Bu değişiklik laikliğin ruhuna aykırı bir hareket de değildi. Dolayısıyla Menderes Arapça ezan okuma mecburiyeti getirmedi, Türkçe okumak da yasaklanmadı.

Bu olmazsa olmaz bir inkılâp değildi. Bu nedenle CHP çekince koymadı, milletvekilleri de destek verdi. 1932 de Ezanın Türkçeleştirilmesi çabalarını merak ve şaşkınlıkla karşılayan halkın coşkusu, 1950 de ise yıllardır beklenen bir özleme dönüştü.

⁸⁵ <http://turkceibadet.com/2010/08/25/bir-devrin-yazilamayan-gercekleri/>

⁸⁶ http://www.habergazi.com/haber_detay.asp?haberID=1997

(Mustafa Armağan, Sefaköy Kültür ve Sanat Merkezi'nde ‘Türkçe Ezan ve Menderes’ konulu bir söyleşi)

Kaynakça

- <http://turkceibadet.com/2010/08/25/bir-devrin-yazilamayan-gercekleri/>
<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=436>
http://www.habergazi.com/haber_detay.asp?haberID=1997
Akşam, 1950
Armağan, Mustafa, “Ezanlar okundukça Menderes anılacak” *mustafaarmagan.com.tr*.
Hâkimiyet, 1950, 1960
Cumhuriyet, 1932, 1933, 1950
Hâkimiyet 17 Haziran 1950
Hürriyet, 1950
Son Posta, 1950
Vatan, 1950
Yeni Asır, 1950
Yeni Sabah, 1950
Zafer, 1932, 1950